

A MAGYAR NAGYBIRTOK TÖRTÉNETI SZEREPÉRŐL.

MAGUNKAT kell okolnunk, az utóbbi évtizedek történetírásá-

ak társadalmi és gazdasági kérdésektől való húzódozósát, azért, hogy hazai történetünknek és mai gazdasági életünknek is egyik hatalmas hajtóerejét, a világi nagybirtokot, az ő századok folyamán egymást követő történeti formáiban inai napig sem ismerjük. A világi nagybirtok ma nevezetes gazdasági és politikai probléma, múltja pedig történetünk egyik legérdekesebb kérdése. A történetíró számára érdekesebb, mert bonyolultabb, mint a nagybirtoknak többi, nem világi, kötött formája: a jogi személyek, egyházak, iskolák, városok stb. nagybirtokainál a tulajdonos személye nem változik, hasonlóképpen állandó a cél is, melynek szolgálatában a birtok jövedelmét fel kell használni, holott a világi nagybirtok változó magán-személyek kezén volt, kiket kikötések alig korlátoztak jövedelmeik elköltésében. Jogi személyek birtokánál rögtön szembeötlő a birtoklás létjogosultsága. A győri püspökség birtokait, az erdélyi szász ágostai evangélikus egyház jövedelmeit egyházi célokra alapították s ugyanily célokra szolgáltak, Pázmány egyetemének és a sárospataki főiskolának jövedelmeiből iskolákat kellett fenntartani, s a történezt itt legfőljebb az a kérdés érdekelheti, vajjon valóban ezekre a célokra használták-e fel az illető birtokok jövedelmeit, tehát nem történtek-e visszaélések, melyek ha voltak is, a birtoklás létalapját, történeti értelmét non homályosíthatták el. Különböző korszakok és felfogások vitatkozhatnak, helyes-e, szükséges-e jogi személyeket ilyen vagy olyan célokból nagybirtokokkal ellátni, történetileg azonban az ilyen kötött, nem magánbirtoknak értelme és célja nem vitás, teljesen világos.

Ha az egyházi birtok értelme egyházi, iskolai, erkölcsi dolgokban található meg, mi volt az értelme a világi nagybirtoknak? Bizonyára nem az, hogy szegényemberek ezreiből kiragadott egyetlen családot jutalmazzon vele a Gondviselés. A történetkutatás kínzó és értelmetlen időtöltéssé válnék, ha úgy állítanék fel a kérdést: miért éppen a Báthory-család kezén volt vagy egy millió hold a magyar földből, miért nem másnak a kezén? A történetet nem érdekelheti, miért éppen Esterházy Miklós lett a 17. század elején nagybirtokossá, s miért nem Rácz György vagy Fekete Péter hajdúkapitány, de annál inkább érdekelheti, miért és hogyan fejlődtek ki az Esterházyakéhoz hasonló világi nagybirtokok. A kérdés tehát személyi vonatkozásoktól megszabadítva, ez: mi az értelme, mi a létjoga a magyar történet különböző korszakaiban újra és újra előtűnő világi nagybirtokformának?

Az elmúlt korszak radikális-liberális történetiszemlélete erre a kérdésre is könnyen tudott választ adni. A magyar nagybirtok önzésnek, rablásnak, sorozatos erőszakosságoknak a produktuma, melyeket a mai rendezett viszonyok közt a büntetőtvénycsok legszigorúbb paragrafusai sem tudnának eléggé megtorolni. „Ha a magyar vagyonszerzés mélységeibe pillantunk, akkor azt látjuk, hogy nálunk minden vagyon forrása az erkölcstelenség, állapította meg 1913-ban a radikális Huszadik Század történetírója,¹ aki e magas álláspontjáról a Hunyadiaktól elkezdve ezeréves történetünk minden földbirtokosát kártékony gonosztevőnek, vérszopó rabszolgatartónak és rablólovagnak rajzolta. Az ítéletnek erkölcsi színezete ne tévesszen meg bennünket tartalmi üressége felől; ilyen gyűlölködő nyilatkozatra, mely e korszakban nem egyedül áll, csak szélsőséges, vad politikai szenvedély juthatott s ez is csak akkor, ha egyúttal történeti ítélethiánnyal és a múlt tényeit illető példátlan tudatlansággal párosult.

A magyar vagyonszerzés, nagybirtokszerzés útja-módja semmivel sem erkölcstelenebb, mint akánnely más nyugati vagyonszerzésé, s hozzátehetjük, a középkori feudális viszonyokból kibontakozó nagybirtok útja éppenséggel nem erkölcstelen, sem nálunk, sem Nyugaton. Hazai és nyugati viszonyok közt eltérés inkább ott keresendő, hogy a magyar nagybirtok az újkor századaiban is sokkal erőteljesebb, holdszámában, anyagi és szellemi erőben egyképpen gazdagabb jelenség, mint a nyugati államok hasonló képződményei, melyek már az újkor első századaiban feldaraboltnak és vezető szerepüket más társadalmi osztályoknak adják át. A magyar nagybirtok nagyobb és tovább él, mint nyugati testvérei, de hogy ezt megtehetette és századokon át, melyeknek európai szelleme nem kedvezett többé neki, fennmaradhatott, éppen ez mutatja, hogy létének volt értelme, jogosultsága.

Ezt a létjogosultságot keresve, nem szükséges visszamennünk a középkor századaiba, melyeknek a szabadság és méltányosság elvének biztosítását célzó speciális viszonyait úgyis nehéz volna néhány szóval megértetnünk történeti gondolkodástól elszokott közönségünkkel. Maradjunk csak az újabb kornál, ennek rokon viszonyait a ma könnyebben felfoghatja. Az újkor kezdetén középkori nagy családaink tömegesen kihálnak s birtokaik új kezekre jutnak. A Hunyadiak, Újlakiak, Rozgonyiak után a Zápolyaiak, Kanizsaiak, gúti Országok tűnnek le, a Báthoryak sem soká tartják magukat s helyükbe lép az ismeretlenség, a kismemesség vagy a jobbágyság homályából az Erdődy-, Thurzó-, Nádasdy-, Illésházy-, Pálffy-, Rákóczi-, Forgách-, a 17. században az Esterházy-, Zichy-, Apponyi-, Cziráky-, Széchenyi-családok új főnemessége. Az erdélyiek itt, alig jönnek számba: Erdélyben megmaradtak, tovább virultak ugyan a régi, középkori főnemes családok, de ezek sem régebben, sem az új századokban nem nevezhetők magyarországi értelemben nagybirtokosoknak, hiszen a nagyszámú erdélyi arisztokráciának összes birtokai sem tettek ki annyit, mint a felsorolt magyar családok közül bármelyiké, a család fénykorában. Erdély és Magyarország ez eltér-

¹ Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története, Társadalomtudományi Könyvtár, a Huszadik Század szerkesztésében, 1913, 13 1.

rése azonban nem esetleges és nem is az erdélyi léleknek valamiféle demokratikusabb szerkezetéből folyik, hanem egyszerűen abból, hogy az erdélyi földbirtok nem állott olyan feladatok előtt, minőket a magyarországi nagybirtoknak tett vállára a közszükséglet.

Mert kétségtelenül országos szükséglet munkálta azt, hogy a 16. század elején kihalt nagybirtokos-családok vagyona ismét csak nagybirtokok formájában jutott új kezekbe, a helyett hogy darabokra tördelve nagyszámú kisbirtokost, kis- és középnemest gazdagított volna. Itt két momentumot kell megfigyelnünk: az egyik a birtokszerzés módja, mellyel a kihalt családok helyén az új nagybirtokosok fellépnek, s a másik, minő feladatokat vállal magára és végez tényleg el ez az újra megalapozott világi nagybirtok.

A birtokképződés 16. századi s amennyiben a processzus tovább halad, 17. századi módjai is igen egyszerűek és lerajzolásuknál valóban nem szükséges a rablólovagromantika szókincséhez folyamodnunk. Királyi adományozás, házasság, vétel, erre a három nagy forrásra vihető vissza az új nagybirtok eredete. A Nádasdy-család hatalmának alapítója, Tamás nádor, elvette a Kanizsai-család utolsó leszármazottját, Kanizsai Orsikát, s kezével együtt megkapta, mindkét király, Ferdinánd és János kegyéből, a középkori Kanizsai-birtokokat. Hasonlóképpen jutott hozzá a 17. század elején Munkács rengeteg uradalmához Esterházy Miklós, feleségének, a gazdag Mágócsy-özvegynek kezével, a nyugati határszélen fekvő birtokokat pedig, melyek családjának törzsbirtokaivá lettek, cserébe kapta később Munkácsért. De az ilyen, női kéz útján való birtokszerzés magában véve is feltételezte a király jóakarátát, aki különben, a magyar jogra támaszkodva, könnyen megakadályozhatta volna ezt. A királyi trón új birtokosai, a Habsburgkirályok csakugyan mindent megtettek, hogy a nagybirtok kiképződését elősegítsék és az újonnan feltörekvő családok hatalmi kifejlődése útjából minden követ eltávolítsanak. Ami kevés királyi birtokot az amúgy sem gazdag Jagellóktól, elődeiktől átvettek, ezt is mind eladományozták híveiknek. A három 16. századi Habsburg, Ferdinánd, Miksa és Rudolf alatt a királyi birtoktest szertefoszlik, magánkézre, az új főnemesség kezére jut, hasonló processzus útján, mint amely a 13. században, II. András király idejében folyt le. A királyi birtok fogyása szemmel kísérhető a század folyamán: I. Ferdinánd még teli kézzel merít és osztogatja híveinek, Miksának már kevés marad, de ezt is tovább adja, úgyhogy Rudolf uralkodásának első évtizedeiben kimerül a királyi birtok, nincs többé mit eladományozni, helyesebben: eladni. Mert a birtoktest fogyásával mind ritkábbá válik a tiszta adomány, mellyel érdemeket, minden ellenszolgáltatás nélkül jutalmaz a király; előbb még csak zálogba adatnak a birtokok s a király folyton új zálogösszeget vesz fél a zálogbirtokostól, kinek követelése folyton gyarapszik, míg egyszer csak annyira megnő, hogy a király kénytelen lemondani a visszaváltás, azaz a zálogkölcsonök visszafizetésének reményéről és kénytelen végül is odaadományozni a birtokot a zálogtulajdonosnak, aki arra éppen eleget költött és fizetett immár. Miksa és Rudolf adományai szinte kivétel nélkül ily burkolt adásvételi üzletek, a belőlük befolyó pénz kellett az akkori állami kiadásokra:

az udvartartásra, a diplomáciára, a háborúkra és a török elleni végvárak fenntartására. Ugyanezt a rendszert gyakorolták a kamarai emberek a cseh korona tartományaiban is, minek következtében a 16. század végére a cseh és magyar királyi birtoktest egyformán szertehullott, atomizálódott, pulverizálódott, s a kamarásoknak nem lévén mit eladniuk többé, azon kellett törniök fejüket, hogyan szerezzenek vissza birtokokat, melyek új eladásából mégis bevételeket remélhettek. így kezdődtek a század végén a nagybirtokosok ellen indított törvénytelen perek, melyek közül az Illésházy-per Bocskay felkelését volt bevezetendő. Ezek a perek azonban még átmenetileg sem tudtak segíteni a korona birtokhiányán, mely a 17. század végéig, a Zrínyi—Nádasdy-javak lefoglalásáig, de tulajdonképpen a török hódolt-sági területek visszafoglalásáig tart s egyik magyarázata annak a csekély tekintélynek, melyet a Habsburgok iránt a 17. század folyamán a magyar rendeknél élveztek. A végvárokon kívül, melyek nem jövedelmeztek, csak pénzt ettek, a királynak alig volt földbirtoka e korban.

Házasság és adományozás, azaz burkolt vétel mellett tiszta, valóságos vétel útján is gyarapodott a nagybirtok. A legtöbb új nagybirtoknál mind a három forrás együtt található meg, mint például a Rákóczi-vagyonnál, melyet Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem házassága útján Mágócsy-özvegygel, másrészt királyi donációkkal, végül vétel útján alapított meg. De birtokot venni, érte a pénzt: 20—50—80.000 forintot lefizetni, csak olyan úr tudott, kinek volt már valamije, házasságból, vagy királyi adományból, vagy öröklés folytán. Ingó vagyont: pénzt, arany-ezüst edényt, ékszert csak a birtok tudott termelni, mert csak a nagybirtokon kifejlődött gazdasági üzem tudta a jobbágyok munkáját és szolgáltatásait, meg a lefoglalt egyházi tizedeket kereskedés útján pénzzé átváltoztatni. A nagybirtokos bort ad el Lengyelországba, állatok ezreit hajtja Bécs és délnémet városok marhavásárait s megtalálja az útját annak is, hogyan tegye pénzzé latifundiumainak gabonatermését. Király és ország vállvetve emeli fel a török támadása ellenében az új védelmi vonalat, melynek váraiban, a horvát végektől kezdve félkörben Szatmárig és Gyuláig katonák ezrei élnek s ezeknek élelmezéséről gondoskodni kell. És bár a királyi végvárak részben maguk élelmezik magukat, a hozzájuk tartozó földek terméséből, különösen háborús időben rá vannak utalva szállított, vett gabonára és borra is. A hadseregszállítók pedig a nagybirtokosok, akik termésüket eladják a királyi hatóságoknak s mikor ezek nem képesek megfizetni a katonaság számára vett élelmiszert, a nagybirtokos-hitelező zálogbirtokkal fizetteti meg magát, amelyből csakhamar valóságos birtok lesz. így hoz néhány év termése új birtokot a főnemesnek, különösen a tizenötéves török háború alatt.

De nagyon tévednék, ha ezeket a hadseregszállító mágnásokat teljességgel egysorba helyezném a világháború hadseregszállítóival. Modern értelemben vett hadseregszállítók az osztrák és cseh urak voltak, akik harctól, háborútól távol, renaissance vagy barokk kastélyokban kényelmesen ülve gyűjtögették a gabonát, melyért jobbágyuk verejtékezett s amelyet ők adtak el a királynak a magyarországi csapatok élelmezésére. A magyarúr azonban nemcsak élelmezte az őrségeket, saját

birtoka termelésével, melynek árát alig tudta kivárni a kamarától, ő vezette is a katonaságot, vele harcolt és vele vérezt. Akiről egykorú iratokból hadseregszállítást állapítunk meg, arról mindről, szinte kivétel nélkül tudjuk, hogy éveken át ott ült a török támadásnak kitett végvárakban, hogy főkapitányként nyárról-nyárra, őszi-őszi vezette a véres harcokat az ősi, pogány ellenség ellen. A török korszak magyar nagybirtokosai gyarapodtak, házasodtak, birtokokat vettek, kaptak, örököltek, de e mellett harcoltak, vérezték, védték ezt a szegény, védtelen országot. És itt jutottunk el a nagybirtok létjogosultságához.

A maiaktól tökéletesen eltérő viszonyokról lévén szó, megértés végett felhasználhatjuk itt a már érintett gazdasági analógiát. Az ország akkori gabonafölöslegeit a valóságos termelő nem tudta eladni, nem tudta egyrészt azért, mert nem is volt az övé — a jobbágy termésének nagyrésze a földesúr volt, másrészt azért nem, mert a nagy vevőhöz, a királyi kamarához nem is tudta elszállítani. A kamarák néha vétettek ugyan kisbirtokosoktól is gabonát, fciükldvén embereiket gazdagabb falvakba, a Csallóközbe vagy Nyitra vidékére, de általában nem volt nekik gabonavételi szervezetük s ilyennek hiányában minél nagyobb tételekben vették a nagybirtokosoktól a seregek szükségletére az élelmiszereket. Egyes, kisember számára nem nyílt itt tevékenység s a nagybirtokosok egész országrészek termését vitték piacra. Hasonló volt a helyzet az ország védelme dolgában is. Itt is a nagybirtokos volt a vezető, a szervező, az egyes emberek munkáját tömeghatásokká átalakító erő. Az uradalmak központjaiban a várak nemcsak a gazdasági üzemet koncentrálták, hanem egyúttal a honvédelemnek is központjai voltak. A mögöttük elterülő országrészek falvait, udvarházait ők védték, török-tatár híre beléjük húzódott rokonság, szomszédság. És bennük a nagybirtokos parancsolt, neki engedelmeskedett az őrség, mely az ő jobbágyszolgáin kívül kismemesekből, sőt nemes-urakból, az úr rokonságából, atyafiságából állott. Ennek a katonaságnak eltartása a nagybirtokos gondját képezte, aki ugyan felszámíthatta az őrség egy töredékének eltartását a kamarának, de számlájáért pénzt ritkán látott. A várőrségek különben is a nagybirtokos udvarának kibővítését képezték, melyben a mag, a nagybirtokos személye köré gyűltek az ő főember-szolgái, udvari emberei, csupa harcedzett katona, kiknek családját is ő tartotta el, fiait, leányait ő nevelte és látta el.

Igaz, a török elleni védvonal csak részben állott magánvárakból, sok és éppen a legnagyobb, így Győr, Komárom, királyi, volt, de a katonai szervezetet és életet, a királyi zsoldba állott nagybirtokosok tartották fenn. Bármely oldalról nézzük is az akkori katonai szervezetet, az mindenképpen a nagybirtokos személyes munkájától függött. A török elleni védelem az egész országban a nagybirtokhoz volt kötve: a nagybirtok ura nemcsak élelmet termelt, hanem országrészek helyett gondolkodott, számított, országrészek népét, jobbágyait, nemeseit oktatta, nevelte, vezette a haza védelmére, melynek szolgálatában legelső sorban is ő vérezt. Ha valamely hatalmas kéz egyszerre kitörölte volna a nagybirtokosok osztályát, még a legdekadensebb török császárnak lova is akadálytalanul végiggázolt volna egész Magyarországon.

Mindezzel talán eléggé érzékeltettük úgy a nagybirtok kialakuló-

sának módját, mint azon feladatokat, melyeket a törökelleni védekezés két századában magára vállalt és becsülettel be is töltött. Kétszázadon át az önvédelem, az élet pusztá megtartása, a védvonalak épsége volt a nemzeti szükséglet, s erről gondoskodott a nagybirtok, mely tehát akkor valóságban a magyarságnak, minden társadalmi osztálynak, sőt az országban élő nem magyar nemzetiségeknek is védelmezője, istápjja volt. Hogy pedig e nemzeti feladat és a nagybirtok léte közt valóban megvan e szoros Összefüggés, leginkább bizonyítja az, hogy Erdélyben még a török korszak alatt sem fejlődött ki a magyarországihoz hasonló nagybirtok. Erdély nem fegyverrel, hanem adóval és diplomáciával védekezett a török ellen, ami belső védelemre pedig az akkori zavaros időkben a lakosságnak szüksége volt, azt ellátták a szász városok és a fejedelmi várak; Erdélyben így csak egyetlen igazi nagybirtokos volt, a mindenkori fejedelem, az állami várak tulajdonosa, többre nem volt szükség és így nem is alakult ki még ekkor sem a nagybirtokos osztály.

Tudva most már, hogy a török korszakban a nagybirtok a legmagasabb nemzeti feladat teljesítését vállalta, kellett vállalnia a hazai társadalom hatalmi tagozódásában, könnyen ráakadunk az ő létjogosultságára a következő, 18. században. A török kiűzése óta a védelem helyét a nemzeti és állami célkitűzések sorában legelső helyen az elpusztult ország benépesítése és gazdasági helyreállítása foglalja el. A húszszendős török visszafoglaló hadjáratok, a Thököly- és Rákóczi-korszaknak elkeseredett polgárháborúi csak teljessé tették a pusztulást, amely a töröknek másfélszáz esztendő uralma alatt a déli végektől, a Dunától és Dráva-Száváától északra haladva a magyarság régi telepedési helyeinek százait és ezreit törölte le a föld színéről. Mikor a 18. század elején ismét Nagy-Magyarország lett, a csonka országból, alig volt több lakosa két milliónál, s ez a kétmillió egy újabb század leforgása alatt megnégyszereződött. A népesség ez egészen amerikaias gyarapodásával együtt járt a gazdasági emelkedés; vadvizes, mocsaras vidékek immár gabonát teremnek, eddig csak gyilkos lázokat szülő területeken új telepes falvak százai jelennek meg és ha nem hallanék idegen beszédüket, azt hihetnénk, hogy a török hódítástól letiport régi magyar falvakat varázsolta elénk a magát megisméltő hatalom, a történet. És ezt a változást ismét a nagybirtok eszközölte: azok a falvak csakugyan parancsszóra álltak oda a magyar pusztá, a magyar mocsár helyébe: úrbéres falvak és mind a nagybirtok uradalmain terülnek el, ahova a nagybirtokos erős akarata szállította őket.

A 18. század telepítései, történetek legyen kincstári vagy magán vagy egyházi birtokon, a nagybirtok gazdasági formájában mentek végbe. Másként el sem képzelhetjük az újjáépítést az akkori közigazgatási, társadalmi és gazdasági viszonyok között. Rég elmúltak azok az idők, midőn a középkor századaiban a szabadság vagy félszabadság különböző, de mindig pontosan körülírt változataiban élő családok saját elhatározásukból felkerekedtek és királyi védelem alatt telepedtek le új helyeken, új töretlen földeket művelendők. Viszont hol késtek még ekkor a lehetőségek, melyeket a 19. és 20. század nyújt az egyes embernek is arra, hogy ha saját hazájában megélni semmiképp nem

tud, saját, egyéni elhatározással és felelősséggel vándoroljon ki más országba! A 18. század sem a modern individuális szabadságot nem ismerte, mely a gyakorlatban legtöbbször alig egyéb individuális elpusztulás szabadságánál, sem pedig a középkori kiváltságok, szabadságok, félszabadságok tarka rendszerét, melynek kötöttségében azonban bátran elindulhatott egy-egy család vagy falu új életre, mert a tradícióban, az írott vagy szokásjogban mindenkinek megvolt az ő életigényeinek megfelelő biztos helye. Az újkor kezdete az, mely itt gyökeres változást, mégpedig rosszabbodást hozott. Leszámítva a városi polgárságot, melynek legalább egy része meg tudta tartani középkori szabadságait, német területen úgy, mint magyar földön a sokféle kiváltságú alsóbb osztályok uniformizálódtak, lesüllyedve mindnyájan a legalsó helyre, a jobbágyok közé. Nálunk ezt a nagy változást, köztudomás szerint Werbőczy állandósította, merevítette meg: az ő kodifikációja óta — és mindaddig, amíg az érvényben van — nincs Magyarországon más, mint nemes és jobbágy, földbirtokos és földmunkás. A magyar földhöz tulajdonjoga pedig nincs, nem is lehet másnak, mint magyar nemesnek.

Ezt a helyzetet kell tekintetbe vennünk, ha a nagybirtok telepítő, országhelyreállító munkáját meg akarjuk érteni. Jobbágnak földet birtokba venni, s azon önállóan gazdálkodni tiltotta a közjogi és társadalmi felfogás, mely szerint ily lehetőség fel sem merülhetett, annyira idegen volt a kor gondolkodásától. Viszont a kisenemesi telepítést a török korszak után életben maradt köznemes családoknak kis száma tette gyakorlatilag lehetetlenné, valamint a helyreállítandó országrészek rengeteg kiterjedése is. A Nagy-Alföld és a Dunántúl elpusztultságán egyedül nagyszabású akciók segíthettek, melyeknek akkor egyetlen lehető formája a nagybirtokos üzem volt. A munka nem volt könnyű és elvégzésére könnyelmű, csak a készet elhasználó, csak élvezetvágyó nagyurak nem voltak alkalmasak. Innen van, hogy bár az udvar idegen generálisoknak, udvaroncoknak, hitelezőknek, szállítóknak adományozta el az újonnan felszabadult területek nagy részét, az a több százra menő új birtokos csak igen ritka esetben tudott itt meggyökeresni, ahol az új földesúrra szinte olyan munka várt, minőt az öreg Faust az emberi élet legszebb pillanatának tart: új lakóhelyeket hódítani el a természettől új generációnak. Az új birtokosok közt a feladat nehézségei következtében bizonyos szelekció indult meg, melynek során a gyengék, a közjónak hasznot nem hajtok elbuktak. A legtöbb német földesúr eladta földjét és az igazi munkát végül is a régi magyar arisztokrata-családok végezték el, karöltve néhány ittmaradt, megmagyarosodott idegennel. Részleteket itt nem szükséges mondanunk, Haruckern telepítő munkája Békésben, Károlyi Sztármárban közismeretes, úgyszintén mint típusa a hazai nagybirtok e korbéli nemzeti munkájának.

Ami a telepítés és helyreállítás menetét illeti, ez magában véve is oly tetemes költségekkel járt, hogy végzéséhez nagy tőke volt szükséges, ami megint csak a nagybirtokosnak állott rendelkezésére. Ügynököket küldeni a külföldnek természeti csapástól, szárazságtól, éhségtől, vízáradástól, avagy hadak pusztításaitól sújtott vidékeire, ott a szegény népet összeszedni, kiválogatni, hivatalos engedélyeket megszerezni, a telepések szállítását szárazon, vízen, országokon át

irányítani, költségeit fedezni, birtokukon az új telep helyét, földjeit kijelölni és a felépítéshez szükséges munkaeszközöket rendelkezésre bocsátani, a vetőmagvakat előlegezni, mindezt csak nagy, hatalmas, gazdag úr engedhette meg magának. Amint ma virágzó gyártelepet, amely munkások tömegeinek ad életet, táplálékot, csak a nagytőke tud alapítani és fenntartani, mely elég tartalékkal bír a kihagyó jövedelem pótlására és a kezdet nehézségeinek legyőzésére: ugyanily folytonos áldozatokat, befektetéseket követelt a telepítési akció is a nagybirtokosoktól. Hiszen a telepes falvakkal, hogy el ne pusztuljanak már az első lépésnél, el kellett engedni a földesúri tartozásokat, az ily új telepek éveken át nem hoztak semmit, csak szívták a vagyont, ahol pedig a földesúr nem volt hajlandó áldozni rájuk, hanem szolgáltatásokat követelt tőlük, templomot, iskolát nem épített nekik, hanem azok építésére kényszeríté őket, ott szét is szaladt az egész lakosság és csődbe jutott a telepítési akció. Vannak nagybirtokos családjaink, melyek nemzedékeken át következetesen, nagy akarattal és intelligenciával folytatták ezt a munkát, — a Károlyiak csak Szatmár vidékén 1712-től 1815-ig harmincegy német falut alapítottak — s ezzel kétségtelenül megbizonyították, erre a korszakra nézve is, a nagybirtoknak nemzeti létjogosultságát.

Összefoglalólag megállapíthatjuk tehát, hogy a nagybirtok ekkor is nagy nemzeti feladatot végzett, nem teljesen egyedül ugyan, mert osztozkodtak vele a munkában a királyi, kincstári, egyházi birtokok és a nagy alföldi városok is, de a munka oroszlánrésze mégis a magán nagybirtoké volt. A főúri családok most is termeltek, gyarapodtak és gazdagodtak, de uradalmaik nem tisztán gabonatermő és eladó üzemek voltak, hanem új lakosság százezreit hívták elő a semmiből és adtak nekik emberhez illő életlehetőségeket. A nagybirtok a 18. században is a nemzet produktív életének szinte egyetlen alapja volt.

A 19. század elején a telepítés be van fejezve, a népesség feltöltve, a mezők, szántók helyreállítva és megművelve. Ami telepítés még történik, szórványosan 1848-ig, az már nem elég a nagybirtok energiáinak további életben tartására. A nagy nemzeti feladatot bevégezve, nem mutatkozik új feladat, mely a nagybirtokot akarná szolgálatába állítani. Széchenyi korszakának nagybirtoka, ilyennek híján már csak egyszerű gazdasági üzem, mely gabonát, állatot, bőrt, gyapjút, bort termel és ad el a helyszínén, a birtokra kijött, többnyire zsidó kereskedőnek. Azaz funkciójában a magyar nagybirtok, nemzeti feladatait immár letéve, nem különbözik a nyugati nagybirtoktól, amelyet pedig éppen ezért, mert nem egyéb, mint élelmiszert termelő üzem, állandóan ostromolnak a kor szellemi áramlatai. A hazai nagybirtok mindaddig előnyben volt a külföldi fölött; a védelem és a betelepítés nagy nemzeti feladatai felvértezték háromszáz esztendőn át ez antifeudális áramlatokkal szemben: nálunk a nagybirtok fennmaradásához, sőt gyarapodásához e századokban eminens nemzeti, létérdekek fűződtek, melyeknek védelme alatt zavartalan életet élt, holott ugyanekkor a külföldi nyugati nagybirtokok a legkülönbözőbb oldalról jövő csapások alatt hajladoztak, sőt nagy tömegükben, mint gabonatermelő agrár nagyüzemek, már akkor el is buktak. Halálos ellenségük volt szinte minden történeti

erő, mely a 16. századtól kezdve Európában hatalomra tett szert: az abszolutizmusra törekvő királyság, mely végre is udvaroncokká alacsonyította le a vidéknek büszke, feudális urait; a polgárság, mely előbb rendi hatalmát tette vitássá a nagybirtoknak, majd pedig forradalmi és liberális teóriáival egyenesen deposszedálására törekedett; ellensége lett végül a polgári osztályból kinőtt kapitalizmus is, mely egyebek között a szállítási eszközök és a világkereskedelem megszervezésével, valamint a szabadkereskedés elvével a gabonatermelés, a lakosság gabonával való ellátása monopóliumát is kivette a nagybirtok kezéből. Mindezek hatása alatt a nyugati nagybirtok széttöredezett, s ott nagybirtoknak számít az ötszáz hold gabonatermő felület is, mely a kapitalisztikus üzem minden mesterkedését kénytelen igénybe venni, hogy fenn tudja magát tartani.

A nyugati nagybirtok nem védte az ő területeit évszázadokon át idegen invázió ellenében s később sem volt feladata az államot újra betelepíteni és felvirágoztatni. Innen az eltérés a nyugati és a magyar fejlődés között, egész a 19. századig. Viszont az itthoni nagy feladatok elvégzése után ez a Nyugat- és Közép-Európában példa nélkül kiterjedt magyar nagybirtok itt állott, mint egy őskori maradvány, melynek létokát, jogosultságát senki sem tudta többé megérteni. Igaz, hogy a 15—16. századtól kezdve lényegesen összeszorultak itthon is az átlagos nagybirtok méretei: még a 16. század elején Zápolyai János vajda birtoka szinte két millió holdat tett ki, s rajta lakott, a nagybirtokos szolgálatára az ország összlakosságának szinte egy tizede, addig a 18. századi telepítő korszakban az átlagos birtok 40—80—100.000 holdat tett csak ki, lényegesen kevesebb emberrel, hogy végül a 19. századra ez a mérték is leszálljon, amikor már a történelmi nagybirtok átlaga 20—40—60.000 holdra becsülhető. De természetesen ez is feltűnő nagy területi mérték volt, úgy a nyugati fogalmak szerint, mint az itthoni általános szegénységgel összehasonlítva. Könnyű volt tehát előrelátni, hogy a nagybirtok új helyzetében két oldalról is heves, létét veszélyeztető támadásoknak lesz kitéve: egyrészt a nyugatról táplálkozó demokratikus eszmeáramlatok, másrészt a hazai szegénység, alsóbb néposztályok részéről, melyek a nagybirtok megsemmisítése árán könnyűszerrel remélték elérni saját életszínvonaluk lényeges javítását.

Ezt a koncentrikus támadást nem kivédte, csak elhalasztotta, de egyúttal letompította, szenvedélyét lehűtötte Széchenyi István akciója. Széchenyi nemcsak a nemzet életébe jött szinte gondviselészerűen programjával: a nagybirtoknak nem kevésbé kritikus pillanatokban mutatta meg az élet, a közszerváció még nyitvaálló útjait. Saját osztályának tagjait, a nagybirtokos főurakat, két új feladat elé állította, két, eddig senkitől számba nem vett, fel nem fogott nagy munka terhét rakta vállaikra. Egyik: a nemzetet a békés kultúrának új, járatlan útjain vezetni, gondolatát, fejmunkával úgy, mint anyagi áldozatokkal; a másik: a nagybirtoknak hatalmas jövedelmeit (melyeknek felszabadítására szintén Széchenyi programja volt az úttörő) arra használni fel, hogy befektetésekkel, korszerű javításokkal, modern mezőgazdasági üzem berendezésével mintát, példát nyújtson az országnak, s a mellett a lakosság szükségleteire a legjobbat és legtöbbet termelje. Ez utóbbit

szolgálták gazdasági törekvései: a lótenyésztés, bortermelés emelésétől kezdve a víziutak és vasutak kiépítéséig, az elsőt pedig az Akadémia megalapítása, Széchenyi kezdeményére a nagybirtoknak személyes ténye, amit különben úgy az országnak, mint az alapító nagybirtoknak sikerült, kevés kivétellel, elfelejtenie. Mind a két program, egymással összejátszva, ismét széles körben, erkölcsi komolysággal alapozta meg a nagybirtok nemzeti létét; Széchenyi és őt követő nagybirtokos társai azok, akik a „nemes gróf“ kifejezésnek tartalmát és őszinte tiszteletet szereznek és ezt át is adják későbbi, még inkább arisztokrata-ellenes koroknak. Utóbb a „nemes gróf“ kifejezésnek tartalmi kopása, egyszerű frázissá, vagy gúnyszóvá alakulása nemcsak a nyugati demokratikus hangulat terjedését mutatja, hanem azt is, hogy Széchenyi ezt a kettős programját pillanatnyi sikerek után még sem tudta megvalósítani, ez újabb nagy feladatokat nem sikerült az ő rendjének tagjaira átszarmaztatnia és őket szívből, nemcsak kötelességből nemzeti programja munkásaivá tenni.

Az Akadémia alapítása, a nagybirtok szempontjából, nagyszerűen megcsinált jelenet volt, hatása országra szólt, s következtében a nagybirtok nemzeti létjogosultságát illetőleg mindenütt új hitet gyökereztetett. Hasonló esemény nem merült fel azóta, az áldozatkészségnek itt-ott kétségtelenül felbukkanó jelei nem hatottak többé oly explozív erővel, talán itt-ott nem is jöttek annyira a szív mélyéből, mint Széchenyinél és alapítótársainál. Maradt tehát a nagybirtok számára a magántulajdonnak gazdaságilag és jogilag egyaránt biztosított elvén kívül a Széchenyitől áthagyományozott második programpont: az agrárország agrártermésében vezetni, többet, jobbat, mintaszerűt termelni, s a rajta lakó, hozzákötött lakosságnak jobb, megnyugtatóbb életfeltételeket nyújtani, mint a kis- vagy középbirtokon. Mint tudjuk, a földreformnál egyebek közt a nagybirtok mellett egyrészt a termés hozamának katasztrófális csökkenése szólt, mely bekövetkeznék, ha a kitűnően vezetett és felszerelt nagyüzemek atomizáltamének, másrészt pedig gazdasági alkalmazottainak aránylagos anyagi jóléte. A fegyvert, mely ma a nagybirtoknak ellenséges törekvésekkel szemben rendelkezésre áll, még Széchenyi kovácsolta!

Befejeztük ez áttekintést, mely a történetkutatás feladatához képest századok eseményeit iparkodott néhány primitív vonal közé össze-szorítani, hogy így minden történetellenes, aktuális vagy politikai mellékíztől szabadon érzékeltethesse a valóban lefolyt dolgokat. Egy tanulságot minden esetre nyerhetünk a képekből, melyek elvonultak előttünk: a nagybirtok maga bármily anyagi jelenség is, éppen akkor volt leghatalmasabb, mindentől ellenmondás nélkül elismert, amikor nagy anyagi eszközeit nem csupán új anyagok, kenyér, bor, tej, bőr és gyapjú kitermelésére fordította, hanem a nemzet lelkének fenntartására, a nemzeti élet előtt új lehetőségek megnyitására. így a török korszakban, így a telepítés és újjáalkotás idején, valamint Széchenyi programjában. Az emberi történet eléggé mutatja itt is, más téren is, hogy az anyag csak ideig-óráig hat, s elmúlik, állandó, biztos és magasabb szempontból jogos uralommal a századokon át folyó történeti processzusokban csak a lelkiek bírnak.

SZEKFÜ GYULA